

branjem, ki ga knjiga zahteva, "izbrskati". Morda je to zato, da bo bralec vedel, s kakšnimi mukami se je morala spopasti avtorica, da je lahko predstavila podobo družbe, gospodarstva in prebivalstva slovenskega etničnega ozemlja v času industrijske revolucije, ki jo je to ozemlje doživelo z zamudo.

Študija Jasne Fischer, izdana kot monografija, pa se lahko pridruži najpomembnejšim delom slovenske gospodarske zgodovine, tistim, ki jih ni mogoče obiti, ko obravnavamo gospodarski razvoj slovenske preteklosti. S to knjigo pa je nekoliko preseženo tudi njeno mnenje, da je "raziskovanje družbene zgodovine še vedno področje, ki je bilo nekoliko zapostavljeno".

Zdenko Čepič

Maurice Williams: Gau, Volk und Reich. Friedrich Rainer und der österreichische Nationalsozialismus. Eine politische Biographie nach Selbstzeugnissen. Verlag des Geschichtsvereines für Kärnten, Celovec 2005, 312 strani. (Archiv für vaterländische Geschichte und Topographie; 90)

Kanadski zgodovinar Maurice Williams je napisal biografijo glavnega koroškega gaulajterja Friedricha Rainerja, ki sta jo za nemški jezikovni prostor priredila asistentni profesor na celovški univerzi Ulfried Burz in predsednica Zgodovinskega društva za Koroško Claudia Fräss-Ehrfeld.

Študija Mauricea Williamsa temelji domala izključno na lastnih pričevanjih koroškega gaulajterja. Zapisoval jih je na zahtevo svojih vsakokratnih ječarjev, nazadnje jugoslovanskih, in si s tem podaljševal življenje. Karakterizacija večine uporabljenih virov, predvsem pa opozorilo na čas njihovega nastajanja je še posebej potrebno, ker avtor le v redkih primerih upošteva sekundarno literaturo. Tudi pozoren bralec mora imeti ta aspekt neprestano v mislih, sicer ob poznavanju avstrijskega in predvsem slovenskega zgodovinopisja knjigo verjetno takoj odloži. Velik del virov je torej nastajal v specifičnih okoliščinah, deloma na zahtevo preiskovalcev in z znanim pričevalčevim ciljem razbremenitve in podaljševanja življenja. Upoštevati moramo torej njihovo izvorno naravo, ki dopušča kvečjemu sklep o povojni zapisani miselnosti jetnika. Miselnosti, ki jo je s svojimi številnimi sodelavci uveljavljal v času svojega vladanja, v njih ne zasledimo. Ta pa je bila za prizadeto prebivalstvo realna in zaznamovana s skrajnim nasiljem. Nekoč mogočni veljak se na osnovi lastnih pričevanj izkaže kot človek, nezmožen kritične refleksije, kot "oportunist prvega trenutka", kot oseba, ki vali odgovornost ali soodgovornost za svoja dejanja predvsem na nadrejene in politično odgovorne ljudi, na vermaht in na zloglasno zločinsko eses. Pri zasliševanjih nikoli ne prizna sokrivde, ne mučijo ga dvomi in nikoli ne obžaluje svojih dejanj. Nezmožnost kritičnega razglabljanja Friedricha Rainerja, kot se zdi, celo rasla s časovno distanco, ko v povojnih pričevanjih ocenjuje svoje delovanje kot vrhovni komisar Operacijske cone Jadransko Primorje in nekatere svoje ukrepe na "etničnem območju" v tem prostoru primerja z upravo v času avstro-ogrške monarhije. Taka primerjava je nesprejemljiva, ker zanika vse oblike "samouprave" kronovin in občin v monarhiji, ker pozablja na osnovno dejstvo, da tedanja oblast ni bila "tuja" in ni nikoli temeljila na okupacijski vojaški sili.

To Rainerjevo gledanje v zelo skopih besedah razdere tudi Maurice Williams, ki ugotavlja, da so vsi oblasti imeli v rokah v zadnji konsekvenci le gaulajterjevi "sve-tovalci" in nihče drug. To je veljalo tako za Ljubljansko pokrajino, ko je septembra 1943 prešla pod oblast Nemškega rajha, kot za vse druge predele Operacijske cone Jadransko Primorje vse tja do Šušaka in otoka Krka. O delu teh koroških elit obstaja razprava v nemščini - da o številnih v slovenščini niti ne govorimo, čigar osnovnih podatkov in misli Williams ni vključil v svoja razmišljanja (*Alfred Elste, Kärntens braune Elite. Celovec, Mohorjeva založba, 1997*).

Na drugo posebnost in značilnost študije je prav tako treba takoj opozoriti. V nemškem prevodu je iz neznanega razloga izpadla iz naslova karakterizacija avstrijskega nacionalnega socializma. V originalu avtor namreč govori o "paradoksu", "nesmislu" avstrijskega nacionalnega socializma in to svoje gledanje, svojo oceno utemeljuje v odstavkih študije, kjer govori o "anšlusu" Avstrije nemškemu rajhu. Nekateri avstrijski nacisti naj bi se bili po oceni avtorja namreč predajali utvari neke neodvisne nacistične Avstrije in niso pričakovali popolnega "anšlusa". Misli ali ocene ne moremo pripisovati izključno avtorju, ki tudi v teh odstavkih sledi povojnim pismenim izvajanjem gaulajterja Friedricha Rainerja.

Rainerjevo gledanje pove nekaj o njegovi socializaciji, pri kateri je bil bistveno soudeležen zgodovinar Martin Wutte; Williams na to izrecno opozarja. Wutte je zagovarjal v vojnem času po pričevanjih gaulajterja zmernejše oblike germanizacije, vendar v zadnji konsekvenci z istim ciljem - ponemčenje slovenskega etničnega ozemlja in dominantnostjo, absolutno nadvlado nemštva tudi v načrtovanem prehodnem kratkem obdobju še obstoječe slovenske etnične prisotnosti. Maurice Williams pravi, da je Rainer v "narodnopolitičnih vprašanjih" iskal nasvete pri Martinu Wutteju, iz literature in virov (*Tone Zorn, Valentin Sima, Karl Stuhlpfarrer, Tone Ferenc*) pa vemo, da je ta zgodovinar dajal tozadevne nasvete, ne da bi ga bil za to gaulajter posebej prosil.

Osnova in "rdeča nit" celotne študije so gaulajterjeva pričevanja. V teh Friedrich Rainer ni razmišljal o vzrokih in učinkih, o sosedju ukrepov in posledic. Videti je, da se je dosledno izogibal tudi soočenju z dejansko stvarnostjo na tistem delu slovenskega etničnega ozemlja v vojnem času, ki jo je po svojem imenovanju za gaulajterja na Koroškem in zlasti po septembru 1943, ko je bil imenovan za vrhovnega komisarja Operacijske cone Jadransko Primorje, bistveno sooblikoval. Maurice Williams navaja v opombah dela zgodovinarjev, ki so pisali o fašizmu in nacizmu in njunih usodnih posledicah za Slovence, vendar le redko in skopo povzema vsebino in rezultate navedenih raziskav. V primeru Ljubljanske pokrajine oziroma fašizma pogrešamo navedbe eminentnih objav virov *Toneta Ferenc*a in navedbo razprav *Milice Kacin Wohinc*, v primeru domobranstva pa navedbo npr. študije *Borisa Mlakarja* in številnih drugih. Zaradi tega bi bilo smiselneje, da bi bil glavni naslov razprave drugi podnaslov. Po svoji osnovni usmeritvi, navajanju lastnih pričevanj gaulajterja, se avtor ravna tudi za vojni čas. Pogosto citira gaulajterjeve govore iz raznih dnevnikov, ki so bili vsi v službi vladajoče nacistične ideologije in s tem apologeti nacizma in nacističnih mogočnejšev ter daleč od objektivnega poročanja. To velja seveda tudi za list *Karawanken Bote*, ki je delno izhajal v slovenščini in na osnovi katerega bi bil avtor lahko najbolj ilustriral in relativiral odnos gaulajterja do Slovencev in ovrgele njegove številne povojne zapise in trditve, češ da je upošteval Slovence in Hrvate v Operacijski coni Jadransko Primorje kot "narodnosti". Pu-

stimo ob strani štajerske Slovence, ki nikoli niso bili pod Rainerjevo neposredno oblastjo. Na to dejstvo, in z njim povezanimi številnimi vprašanji, avtor ne opozarja z nobeno besedo, tudi ne pri navajanju povojnih pogovorov med Rainerjem in štajerskim gaulajterjem Siegfriedom Uiberreitherjem, ki sta jih vodila v skupnem zaporu in so jih angleški stražarji snemali. O okupacijskih ukrepih Uiberreitherja na Štajerskem je izdal posebno dokumentacijo *Stefan Karner*, ki je Williams ne upošteva. Ustavimo se le pri Slovencih na Koroškem, v Mežiški dolini in na Gorenjskem. Rainerjeva povojna trditev, da je "Slovenecem" dopuščal "nekaj več" politične in kulturne avtonomije in da naj bi bil leta 1942 spremenil politiko svojih predhodnikov do Slovencev, ni realna in je potrebna korekture. Po prevzemu oblasti na Koroškem konec novembra in v začetku decembra 1941, je namreč sledil pregon koroških slovenskih družin aprila 1942; konec leta 1942 so skušale oblasti z obširnimi aretacijami zatreti odpor slovenskega prebivalstva na Koroškem. Sledila je sodna obravnava z znanimi in potem na Dunaju izvršenimi smrtnimi obsodbami. Z vsemi sredstvi so nacisti poskušali v naslednjih mesecih zatreti odpor na Koroškem, kar se pa ni posrečilo kljub veliki okrepitvi žandarmerijskih postaj in kljub številnim oboroženim formacijam. Tudi nimamo prav nobenih realnih podatkov, da bi bil Rainer po svojem prihodu na Koroško spremenil nasilno politiko do Slovencev v Mežiški dolini ali na Gorenjskem. Resnici na ljubo pa je treba povedati, da je v teh predelih z zavednim in politično, kulturno in gospodarsko vodilnim slovenskim prebivalstvom dosledno opravil že Franz Kutschera, Rainer pa je delo nadaljeval. Še večje nasilje in pregon še večjega obsega je po mnenju zgodovinarjev preprečil predvsem nadaljnji razvoj vojnih dogodkov. Gaulajter Friedrich Rainer je bil obveščen o vseh represalijah proti slovenskemu civilnemu prebivalstvu, o vseh korakih vermahta in drugih vojaških in policijskih formacij proti odpornikom. To zelo nazorno dokumentirajo redna poročila žandarmerijskih postaj in Rainerju podrejenih oblasti, ki jih je po razdelilniku virov sodeč dobival na svojo mizo. Po vojni se je izgovarjal, da za represalije ni vedel. Mnenje torej, da je po svojem prihodu na Koroško spremenil politiko do Slovencev, temelji na krhkih osnovah kot tudi zapis, da bi bil brutalne metode nasilja prepustil svojim številnim kolaborantom. Maurice Williams sicer ne pove, katere kolaborante ima sam in katere je imel v mislih Rainer, vendar iz izvajanj sledi, da pri tem misli tudi na Leona Rupnika in domobranca. Vendar nič ne kaže na to, da bi bil esesovski general Erwin Rösener kot njihov dejanski poveljnik kdaj koli spremenil svoje ravnanje s pripadniki slovenskega odpora in tudi Rainer se je zapisal popolnemu zatrtju odpora in glede metod ni bil izbirčen.

Ulfried Burz in Claudia Fräss-Ehrfeld sta ob predstavitvi knjige v Celovcu poudarila, da je razprava nastala na osnovi obširnega študija virov v raznih arhivih. To je prav gotovo res, vendar bi bilo želeti, da bi bil avtor relativiral na številnejših mestih verodostojnost virov in bolj upošteval obstoječo avstrijsko, italijansko in slovensko strokovno zgodovinsko literaturo. Glede "nacionalnih političnih vprašanj" in Rainerjeve primerjave uprave s časom avstro-ogrske monarhije sta to storila v svojem uvodu tako Burz in Fräss-Ehrfeld kot v tekstu avtor sam. Burz in Fräss-Ehrfeld govorita v tej zvezi o licemerstvu, Williams, kot navedeno, o dejanski in odločilni moči gaulajterjevih "svetovalecev". Tej svoji ugotovitvi avtor ne ostaja zvest, ko govori o tem, da je Rainer po "trdem kurzu" skušal z novimi metodami, z "mehkejšimi tehnikami - kot denarno pomočjo in pregovarjanjem" nadomestiti v

Operacijski coni Jadransko Primorje slovensko kulturo z nemško. Po prevzemu mesta vrhovnega komisarja Operacijske cone Jadransko Primorje pa naj bi bil pokazal administrativne in organizacijske sposobnosti in Williams meni: "Da bi upravljal mešano-etnično ozemlje po možnosti brez konflikta, je spremenil stil svojega vodenja: nacistični namestnik se je spremenil v posredovalca, ki je skušal prilagoditi svoj stil dela tistemu nekdanjih upraviteljev habsburške monarhije s tem, da so bili sprejeti v službo sodelavci - domačini". Kakšne politične miselnosti so ti sodelavci - domačini bili, Williams posebej ne pove. Na nevezdržnost takih trditev oziroma takega gledanja sem že opozoril. "Etnično mešano" pa ni bilo le ozemlje Operacijske cone Jadransko Primorje, bila je to Koroška sama z večinsko slovensko Mežiško dolino, Jezerskim in Gorenjsko. Tu o "mehkejših tehnikah" ni bilo nikdar nobenega sledu. Tu se je koroški gaulajter dosledno ravnal po navodilih svojega furerja in njegovega notranjega ministra ter stremel s številnimi koroškimi funkcionarji in najožjimi sodelavci, med katerimi je bil tudi Alois Maier - Kaibitsch, za tem, da "naredi deželno spet nemško". Pri tem so ga ovirali Slovenci sleherne stopnje slovenske narodne zavesti.

V prvem delu razprave Maurice Williams govori med drugim o ključnih postajah Avstrije in dela avstrijskega prebivalstva na poti v nacionalni socializem. Avtor opisuje Rainerjevo šolsko in poklicno pot pravnika oziroma notarja ter spregovori o mestu in funkciji paravojaških formacij meščanskega tabora, ki so se pripravljale na obračun s proletarskim delom avstrijskega prebivalstva in ne na obrambo nekih domnevno ogroženih avstrijskih mej. Po brambovcu Karlu Fritzu je Rainer prišel v kontakt z nemškimi nacionalnimi krogi. Karl Fritz je domneval, da bo prišlo do ponovnega konflikta na južni meji, vendar Maurice Williams ne tematizira njene realne ogroženosti in tudi ne razmišlja o mestu Karla Fritza in Hansa Steinacherja, da omenim le dva Korošca, pri zgodnjem načrtovanju delitve slovenskega etničnega ozemlja v primeru "anšlusa" in širjenja nemškega imperializma na jugovzhod. Ta nevarnost je bila realna. Nacionalni socializem je imel po Williamsu na Koroškem, kjer je bila doma velikonemška in vsenemška miselnost, ugodna tla. Svojo moč in svoj vpliv je širil po legalnih organizacijah in društvi, kot so to bili med drugimi turnerji, nemški šulverajn in Koroška domovinska zveza s svojim celebriranjem vsakoletnih desetooktobrskih proslav. Avtor opisuje razne struje v nacionalsocialističnem gibanju v Avstriji in govori o mestu, ki ga je v njem zavzemal Friedrich Rainer. Svoje prve zasluge za nacizem si je Rainer zaslužil kot obveščevalec, nanj so kmalu postali pozorni drugi voditelji v Avstriji in tudi v rajhu. Velike preglavice so Rainerju povzročale rivalitete med vodilnimi, ki jih je zapazil v gibanju in razmišljal je o tem, kako bi utegnilo biti bolj udarno in s tem uspešnejše. Po propadlem juliskem puču leta 1934 so oblasti Rainerja aretirale in nekaj časa je bil zaprt. Črtali so ga z liste kandidatov za notariat, kar ga je najbolj prizadelo. Vrhovni cilj gibanja je bil "anšlus", razhajanja so obstajala med nacisti le glede trenutka priključitve Avstrije. Avtor ne govori o tem, da so na Koroškem vsi novo izvoljeni deželni glavarji v svojih "nastopnih govorih" v deželnem zboru javno zagovarjali oziroma propagirali "anšlus". Šele po uvedbi diktature v nemškem rajhu so na primer socialni demokrati tozadeven pasus črtali iz svojega političnega programa. Nacisti so se po puču po prikriti nemški pomoči hitro reorganizirali, infiltrirali postopoma v politični sistem stanovske države in vzpostavili svoje mreže ilegalne eses, varnostne službe, tajnih odborov v avstrijski vojski in prek "nacionalnih referentov" dobili vpliv

na politično odločanje. Ta referat je na Koroškem vodil pisatelj Josef Friedrich Perkonig. V dnevih "anšlusa" so koroški nacisti izvedli "revolucionarni prevzem oblasti" in kot prvi javili na Dunaj popoln prevzem oblasti na Koroškem na ravni dežele in občin.

V drugem, za slovensko zgodovino zanimivejšem poglavju sledimo delovanju Friedricha Rainerja najprej v funkciji gaulajterja v Salzburgu, nato pa na Koroškem. Že kot salzburški gaulajter je Rainer razvijal velike ambicije. Hotel je napraviti mesto za vodilno na kulturnem in intelektualnem področju v celotnem rajhu. Videl in našel je nasprotnika predvsem v rimskokatoliški cerkvi, ki jo je prizadel zlasti z razlastitvami, nadalje s tem, da je njene ustanove popolnoma izrinil iz vzgojnih in izobraževalnih procesov, ji vzel mladino in izpeljal strogo ločitev med Cerkvijo in politiko. Pri tem mu je koristil odločni antiklerikalizem, ki je bil prisoten na Koroškem v vseh nemških meščanskih strankah, razen seveda pri krščansko socialni, v vsej razsežnosti pa ga najdemo tudi pri koroški socialni demokraciji v času monarhije in v demokratičnem obdobju prve republike. Ta dejavnost Rainerja je pomembna in vredna posebne omembe, če pomislimo na poznejše zadržanje ljubljanskega škofa Gregorija Rožmana, ki bi bil moral biti o Rainerju seveda natančno poučen. Koroško je Friedrich Rainer konec novembra 1941 prevzel z velikimi slovesnostmi in v kratkem času je obiskal vse najvažnejše kraje dežele in se mudil tudi na Gorenjskem. Glavno nalogo je videl v rešitvi "koroškega vprašanja". Dejansko je to pomenilo izginotje Slovencev na Koroškem. V tem osrednjem poglavju razprave naletimo na vrsto terminoloških nejasnosti, ki slonijo na Rainerjevih povojnih zapisih in ki jih avtor ni odpravil. Tako pogosto ni jasno, "katere" Slovence je imel Rainer v mislih, ko je za jugoslovanske oblasti pisal svoja pričevanja. Ali so to bili koroški Slovenci, Slovenci v Mežiški dolini in na Jezerskem, Slovenci na Gorenjskem ali pa pozneje Slovenci v Ljubljanski pokrajini. Nejasnosti obstajajo tudi glede geografskega poimenovanja Gorenjske. Avtor s "pričevalcem" govori enkrat o Južni Koroški v smislu Gorenjske, potem je s tem pojmom spet mišljen jezikovno mešan del avstrijske Koroške. Ta se pojavlja tudi kot južnovzhodna Koroška, spet drugič je govora o jezikovno mešanih predelih Avstrije. Razliko v nacistični retoriki dokumentirata tudi dve izjavi. Notranji minister Wilhelm Frick je gaulajterju Rainerju 16. decembra 1941 naročil, da "to deželo spet in popolnoma napravi nemško" in pri tem mislil na južnovzhodno Koroško in Gorenjsko, gaulajter sam pa je nekaj dni prej v Šentvidu ob Glini govoril o tem, da hoče "ljudi Južne Koroške spet pripeljati nazaj v nemški narod" in pri tem mislil na Gorenjce. Nekonsekventnost je opazna tudi pri poimenovanju funkcije gaulajterja Rainerja kar zadeva zasedena območja. Občina Jezersko domala ne igra vloge, Mežiška dolina postane del "starega gaula".

Glavnega nasprotnika nacizma gaulajter Friedrich Rainer na Koroškem ni videl v Judih temveč v Slovanih, konkretno Slovincih. Stalno je govoril o nemškem kulturnem prostoru, o nemškem življenjskem prostoru. Položaj koroških Slovencev pred napadom rajha na Jugoslavijo prikazuje avtor na osnovi povsem problematičnih virov v pozitivnejši luči, čeprav je na primer prav za odločilno šolsko področje znano, da je bila utrakvistična šola z malimi izjemami ukinjena že v času stanovske države oziroma avstrijske inache fašizma. Prebivalstvu Gorenjske nacistični režim tudi ni dopuščal "malenkostne politične dejavnosti", kot je zapisano. Politično dejavna je bila v namene nagle in popolne germanizacije prostora in ljudi le "Koroška

ljudska zveza" (Kärntner Volksbund), ki je bila pod popolnim vplivom nacističnih struktur. Kmalu pa so organizacijo nadomestile organizacije nacistične stranke in stranka sama. Friedrich Rainer je po Williamsu menil, da bo nemška zmaga "spametovala" tudi separatistične Slovence in jih pridobila končno za rajh. Po vojni se je Rainer izgovarjal, da ni vedel za nasilne represalije proti slovenskemu prebivalstvu in da je proti koncu leta 1942 spremenil nasilno germanizacijsko politiko. Kot vemo, te ni spremenil niti na Koroškem, kjer naj bi jo po 10. oktobru 1942 bistveno usmerjal nov znanstveni inštitut (Institut für Kärntner Landesforschung). Maier-Kaibitsch ga je po vojni obdolžil, da je bil spiritus rector aprilskega pregona koroških Slovencev. Z Odilom Globočnikom je leta 1943 razglabljal o možnosti pregona koroških Slovencev v okolico Lublina in o nadaljnjem pregonu koroških Slovencev je namignil v pogovoru tudi kapiteljskemu vikarju Andreasu Rohracherju. Po vojni ni hotel o tem nič vedeti, prav tako je zanikal nasilne represalije. "Standardne oblike" nasilnih represalij pa so na procesu potem potrdili njegovi ožji podrejeni kot Josef Vogt, Franz Hradetzky, Erwin Rösener in na svojem procesu tudi Alois Maier-Kaibitsch. Josef Vogt je naštel te oblike in govoril o masovnih aretacijah, strogem ravnanju z ujetniki, o jemanju talcev, eksekucijah in deportacijah preživelih družinskih članov ustreljenih, kolektivnih kaznih, deportacijah družin zaprtih in aktivnih partizanov v koncentracijska taborišča, nasilnih rekrutacijah delavcev, požigih vasi in streljanju civilistov. Vogt je kot priča rezimiral: noben nasilni ukrep na Gorenjskem ni mogel biti izvršen brez podpore in vednosti Rainerja. Gorenjce je Rainer oktobra 1942 vključil v sistem novačenja in delovne službe. Po lastnih besedah je germanizacijo hotel doseči z investicijami in namestitvami. Maurice Williams dodaja, da je v tem smislu dosegel nekaj uspehov in nekritično navaja ustanovitev kmetijske šole na Gorenjskem, novo ureditev potnih dovoljenj in gradnjo ljubljanskega predora. Z nobeno besedo ne omenja prvotni in trajajoči roparski pohod nacizma, ki ga dokumentira med drugim ukinitvev slovenskih blagovnih in denarnih zadrug, ki jih je "prevzela" Koroška zadružna zveza, ukinitvev vrste mestnih denarnih zavodov, ki so "prišli" pod znano dunajsko banko, sistematično ropanje premoženja deportiranih Slovencev in še bi lahko naštevali. Pri gradnji ljubljanskega predora bi pričakovali vsaj v opombi pojasnila, kdo ga je gradil. Dejstvo je, in to registrira tudi avtor, da nemške zmage ni bilo, da Rainer ni uspel ne z nasilno germanizacijo in tudi ne z "mehkimi tehnikami" in da se je vse končalo z zmago zavezniških sil in s tem tudi partizanov.

Čeprav Maurice Williams pri opisu položaja in vloge Cerkve v Ljubljanski pokrajini sledi pričevanjem Friedricha Rainerja in vplete v razmišljanja tudi zasliševanja drugih eksponentov nacizma, je treba le opozoriti na zelo skope, kratke in karakteristične ocene avtorja samega. Kot vrhovni komisar Operacijske cone Jadransko Primorje se je Rainer septembra 1943 srečal s škofom Gregorijem Rožmanom in Leonom Rupnikom. Glede na položaj župnij na Gorenjskem, torej v ljubljanski škofiji, predvsem pa dejstvu, da so bili od tam pregnani domala vsi duhovniki, in poznanega antiklerikalizma Rainerja, lahko le ugibamo, zakaj je Rožman nacističnega veljaka sploh sprejel. Rainer je po lastnih pričevanjih obljubljal konservativnim krogom delno avtonomijo in celo namignil, da misli na združitev ljubljanske pokrajine z Gorenjsko, torej neko vrsto obnove Kranjske. Obenem je govoril o "nerazveseljivem času italijanske okupacije" in namignil na nevarnost komunizma, s čimer je želel nagovoriti cerkvene kroge. Ob teh povojnih pričevanjih se je seveda

treba vprašati, v čem je bila nemška okupacijska politika milejša od italijanske, ali pa je Rainer že tedaj računal s pozabljivostjo prizadetih ljudi v Ljubljanski pokrajini in tudi s tem, da se ljudje bojijo komunizma. Maurice Williams z enim samim stavkom označuje to sodelovanje: "Kar je sledilo, je bilo zelo nenavadno za Tretji rajh. Rimsko-katoliška cerkev in nacistična država sta sodelovali na območju, kjer je vladal Rainer." Rainer sam pa je po vojni pričeval, da je bilo to edino območje nacistične Velike Nemčije, kjer sta obe instituciji sklenili namembno alianso. Seveda so zanimiva tudi nadaljnja razmišljanja Rainerja v tej zadevi, vendar so v slovenski zgodovinski literaturi pretežno že znana. Rupnika in domobrance je pridobil za boj proti partizanom in Rösener je bil njihov poveljnik. Z zaprisego domobrancev 20. aprila 1944 in 30. januarja 1945 se avtor vsebinsko ne ukvarja. V opombi pa le opominja, da sta potekali v dnevih nabitih s simboliko. Govori o "bizarni situaciji" in pravi, da je 20. aprila 1944 škof Rožman maševal, kar da je bilo v očigled navzočnosti vse regionalne elite eses nekaj povsem nenavadnega in spet navaja Rainerjeva pričevanja, ki je potrdil, da je to bilo "nekaj, kar se nikjer drugje ni zgodilo, ne v Nemčiji in ne v zasedenih deželah." Rainer je v svojih pričevanjih, po besedah avtorja, še hladno dostavil, da "se je moral zdeti dogodek rajhovskemu vodji Himmlerju precej nenavaden". Gaulajterja, Rupnika in škofa je družil zlasti boj proti partizanom oziroma komunistom in Osvobodilni fronti, ki so jo vsi enačili s komunizmom. Rainerju pa je po lastnih ocenah uspelo, da je funkcionaliziral strah pred komunizmom v svoje namene in vse podredil.

Kratko se ustavimo še pri opisu Rainerjevega delovanja na kulturnem področju, ko je bil vrhovni komisar v Operacijski coni Jadransko Primorje. Globlje se v problematiko ne mislimo spuščati, temveč predvsem opozoriti na vse preveč nekritično povzemanje Rainerjevih povojnih pričevanj oziroma nekomentiranem povzemanju njegovih izvajanj. Rainer sam tako rekoč govori o ustanavljanju raznih kulturnih društev in skupin, o društvih za Slovence, Italijane in Furlane, o radijskih oddajah v slovenščini, italijanščini, furlanščini in nemščini, o avtonomiji tržaške univerze, o muzejih, arhivih, gledališčih, orkestrih, o zaščiti starin itd. Človek bi po takem pozitivnem povzemanju in naštevanju sodil, da je na tem območju vladala, z današnjimi besedami povedano, prava kulturna razgibanost, multikulturalnost. Temu seveda ni bilo tako. Analize naropanih knjig, ki jih je nedavno tega opravila Avstrijska nacionalna knjižnica in potem prezentirala tudi v obliki posebne in srhljive razstave (*Murray G. Hall et al., izd., Geraubte Bücher. Die Österreichische Nationalbibliothek stellt sich ihrer NS-Vergangenheit. Wien: Österreichische Nationalbibliothek, 2004*; v Operacijski coni Jadransko Primorje je rop knjig in kulturnih dobrin po nalogu Rainerja izvajal koroški konzervator Walter Frodl, ki po vojni o tem svojem delu ni hotel nič več vedeti), dokumentirajo ravno obratna dejanja. Po prevzemu oblasti so posebni nacistični pooblaščenca organizirali pravi roparski pohod na knjižnice v Operacijski coni in si prisvojili vse, kar so ocenili kot ohranitve vredno, drugo pa je šlo na grmade. Glede umetnin in antikvitet, katerih ropanje da naj bi bil Rainer prekinil oziroma ustavil, pa vemo, kako vprašanje bremeni odnose med Italijo in nasledstvenimi državami Jugoslavije. Sicer pa tudi Maurice Williams le odstavek dva za tem ugotavlja, da Rainerjevim izvajanjem najpogosteje primanjkuje sleherni samokritični pristop. Vsem povojnim lastnim "pričevanjem" navkljub je Rainer totalno obvladoval Operacijsko cono Jadransko Primorje in ni dopuščal najmanjšega dvoma glede nemške nadrejenosti, o nekih "mehkih oblikah" germani-

zacije tudi v teh predelih ni bilo govora, vsako obliko odpora je skušal zadušiti z nasilnimi metodami. V tej zvezi bi opozoril tudi na delno zelo motečo rabo pojmov. Ilustriral bi rad to na dveh, treh primerih: tako se v primeru škofa Rožmana govori o "škofu Slovenije", o "vrhovnem cerkvenem dostojanstveniku dežele" in ponovno o "Sloveniji", ki je seveda ni bilo, kot ni bilo "Kranjske".

Ko se je bližal konec Tretjega rajha, je Friedrich Rainer začel utrjevati meje in vztrajal takorekoč do zadnjih dni na svojem položaju. Zanimive so paralele predaje oblasti v Ljubljanski pokrajini in v starem gauu Koroška. Gaulajter sam oblasti ni predal kakim demokratom. V primeru Ljubljanske pokrajine in Gorenjske je predaja potekala preko esesovskega generala Erwina Rösenerja na Leona Rupnika, ki je nemudoma nastopil pot v begunstvo v Millstatt na Koroškem, oziroma na Narodni odbor za Slovenijo. V primeru Koroške je akt potekal po administrativnem šefu, prav tako prepričanem nacistu Meinradu Natmešniku in šele ta je "oblast" predal izbranim zastopnikom predvojnih demokratičnih strank, med katerimi ni bilo komunistov. Rainer je še do zadnjega upal, da bo mogoča enostranska kapitulacija in da bodo nemške enote na strani zahodnih zaveznikov nadaljevale boj proti Sovjetom. Zato je bil za odpor do zadnjega proti njim in proti Titovi Jugoslaviji. Tik pred prihodom angleških vojaških sil v Celovec je nekoč mogočni Rainer izginil iz Celovca in postal z nekaterimi drugimi skrivač na planinah zgornje Koroške, dokler ga niso izsledili Angleži in zaprli. Prek številnih zaporov je potem pristal v Nürnbergu oziroma v Dachau, odkoder je bil februarja 1947 izročen jugoslovanskim oblastem. Friedrich Rainer se je na procesu v Ljubljani zagovarjal tako kot domala vsi vojni zločinci - izgovarjal se je, da je "izpolnjeval povelja, ukaze in navodila nadrejenih", da "je opravljal svoje dolžnosti". Ni bil prav nič samokritičen in uvideven, skratka, imel se je za nedolžnega. Zanimivo je, da tudi Maurice Williams govori o spektakularnem procesu (Schauprozess), v nemški terminologiji bolj v smislu "montiranega" procesa in tako sledi Alfredu Elsteju in drugim avtorjem (*Alfred Elste et al., Österreich auf der Anklagebank. Anatomie eines politischen Schauprozesses im kommunistischen Slowenien. Celovec: Mohorjeva, 2000 / Nacistična Avstrija na zatožni klopi : avtonomija političnega spektakularnega procesa v komunistični Sloveniji. Celovec, Ljubljana, Dunaj; Mohorjeva, 2002*). Pojma ne definira. V nemški strokovni literaturi običajno razumemo pod tem pojmom "montiran proces" v smislu procesov v Sovjetski zvezi pod vlado Stalina. Za tako poimenovanje pa procesu primanjkuje bistvena komponenta - namreč montirana obtožnica. Gaulajter Friedrich Rainer pa se je v Ljubljani moral zagovarjati za izvršene vojne zločine, za katere je bil odgovoren. Proces je potekal javno, s čimer pa ne zasluži imenovane karakterizacije.

Politična biografija temelječa na lastnih pričevanjih je težko branje, ker vse preveč sledi Rainerjevi povojni interpretaciji nacizma. Avtor te interpretacije na več mestih sicer zelo skopo korigira. Mestoma pa naravnost ignorira obstoječe zgodovinske, ki prikazuje Rainerja in čas njegovega vladanja, ki je bil poln nasilja, v drugi luči. Razprava se včasih močno približuje popolnoma nekritični avtobiografiji.